

Евксиноград – един уникален парк на България

Атанас Ковачев, Цветелина Йорганова

Недостъпен за обикновени посетители, обгърнат от тайнственост и догадки, паркът Евксиноград дълги години остава непознат за широката общественост. Макар територията му да е населявана още от древността – тук се е намирала една от черноморските крепости и търговско пристанище, същинската история на парка започва в края на XIX век след посещение на първия български княз Александър Батенберг във Варна през лятото на 1880 г.

Невероятната природа, красотата и необятността на морската шир и уютът на манастира „Св. Димитър“, в който княз Батенберг преспива, го карат да избере това място за изграждане на бъдещата му резиденция. По това време, след смъртта на

последния български изумен, манастирът се стопанисва от гръцки духовници. Първоначално гръците отказват да „отстъпят“ манастира, но след неколkokратни разговори „подаряват“ „Св. Димитър“ с прилежащата му земя на княза, а той от своя страна дарява на гръцката църква 50 000 лева. Допълнително са закупени земи и започва изграждането на комплекса. В чест на княза резиденцията е наречена „Сандрово“ (по умалителното име на италиански на княза - Sandro). Да проектира двореца е поканен видният

австрийски архитект Виктор Румпелмайер (Viktor Rumpelmayer). Князът е ентусиазиран от идеята за изграждане на морска резиденция и строежът на двореца започва през 1882 г. За проектирането на първия дворцов парк в България през 1884 г. е

поканен Едуард Пецола (Carl Eduard Adolph Petzold) – един от най-добрите пейзажисти в Европа. Той е бил впечатлен от българската природа, започнал е проекта си след проучване на условията в региона и местната флора (която той сравнява с тази в северна Италия). За съжаление плановете на Пецола за парка не са запазени, за работата му в България разбираме основно от книгите му „Erinnerungen an meinen Leben“, Weimar, 1890 и „Landschafts – Gärtnerei“, Leipzig, Hassel, 1888, където той описва терена и трог-

ностите, съпровождащи първите опити за изграждане на основната композиция на парка, както и пътуванията си из региона и впечатленията му от богатата природа.

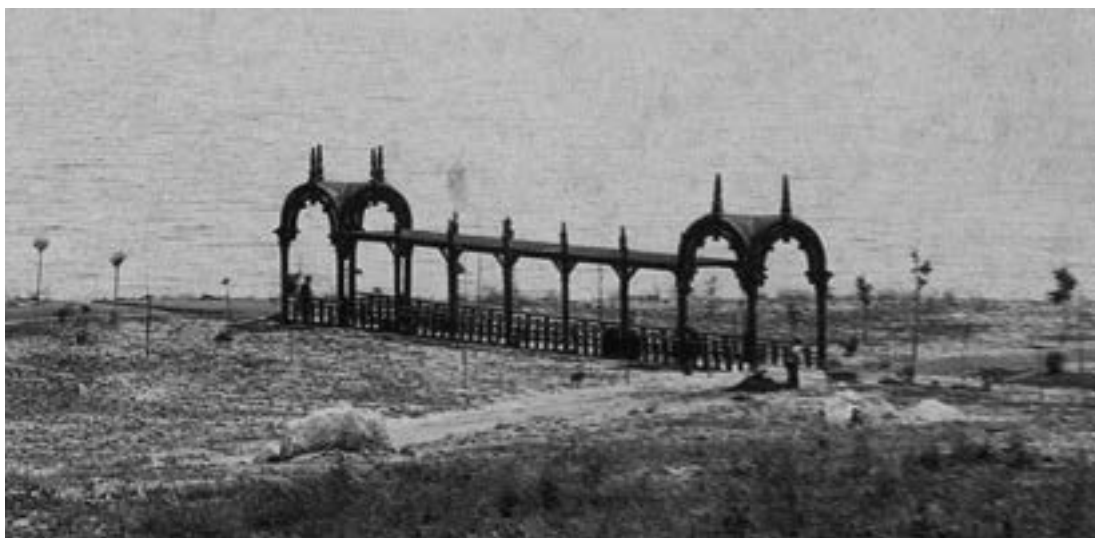
Работата по двореца се забавя и променя поради политически събития. Княз Батенберг абдикува през 1886 г. За нов княз на България през 1887 г. е избран Фердинанд Максимилиан Карл Леополд Мария Саксбургготски (Ferdinand Maximilian Karl Leopold Maria von Sachsen-Coburg und Gotha, в чийто вени тече благородната кръв на много европейски династии. Новият княз има богати познания в областта на орнитологията, ентомологията и ботаниката. Любител на иновациите и лукса, той кани в България видни европейски архитекти, инженери, учени, пейзажисти. Довършването на сградата на двореца в Евксноград е поверено на швейцарския архитект Херман Майер (Hermann Maier) и на българския архитект Никола Лазаров.

В опита си да създаде един нов, уникален за България парк с богата, дори колекционерска сбирка от растения, с разкошни луксозни паркови архитектурни елементи и в духа на европейските дворцови паркове и градини, Фердинанд ангажира видния френски архитект – пейзажист Едуард Андре (**Eduard André**). Неговата задача е трудна. Към този момент са изградени само малка част от алеите и терасата пред двореца. Андре развива идеите на предшественика си, допълвайки композицията с много нови комуникационни линии, оформяйки пространството около двореца по примера

на френските геометрични градини и решавайки останалата част от парка в пейзажна композиция. По негов проект са изградени рамната пред двореца, стълбите, имитиращи дървесни стволове при алпине-

Eduard André (1840-1911). От много автори Андре е определян като най-големия пейзажист на XIX век. Още на 20 години той става главен градинар на Парижките паркове и градини. Произлязъл от семейство на производители на разсади, неговите интереси далеч не се ограничават само в тази област. Освен много добър ботаник (той внася *Anthurium* от Южна Америка, както и описва много непознати в Европа растения и орхидеи при пътуванията си в Боливия, Еквадор и Перу), той се прочува и като много добър пейзажист. Става победител в Международен конкурс, организиран за градината от 150 хектара – Сефтън парк, през 1867 г. в град Ливърпул, Англия, участва в превръщането на крепостта на Люксембург в обществен озеленен парк, работи по паркоустройството на част от град Монтевидео, Уругвай, създава паркове в Литва и Холандия, работи и върху градините от 17 в. на замък на Weldham (Weldham Castle Garden в Маркел). Негово дело е и градината пред казиното и парка в Монте Карло. През 1892 г. става професор към Националното училище по градинарство във Версай. През целия си живот той проектира над 250 парка и градини. Самият Андре определя стила, в който работи, като „смесен“ /комбинация между геометричен и пейзажен/ в книгата си „*L'art des jardins. Traité générale de la composition des parcs et jardins*“, Paris, 1879 г. През 1899 г. получава първа награда на Изложението в Санкт Петербург, Русия, за проекти и градини с 14-те си табла на паркове и градини в Русия.

Carl Eduard Adolph Petzold (1815–1891) – архитект-пейзажист. Работил в парк Мускау, по-късно става градински инспектор на парк Мускау, а след това и парков и градински директор. Проектира около 170 обществени и частни градини и паркове в Германия, Силезия (Пруска провинция в онези години), Холандия, Чехия, Австрия и Полша

Перголата на Андре. Снимка: библиотека „Пенчо Славейков“, Варна

Фронтонът от замъка „СенКлу“

ума и една впечатляваща, но за съжаление не запазена до днес, пергола на главната ос Дворец – нос Согоанлък. Същинската реализация на проекта започва през пролетта на 1890 г. под ръководството на асистента на Андре, френския пейзажист Мартинет (**Henri Martinet**). Той е автор и на голяма част от писмата до Фердинанд за строежа. Чрез тях князът е подробно информиран за всяко идейно-композиционно решение (изгражда-

не на подпорни стени и дървени презгради, поставяне на бордюри, доставка на материали, а по-късно и електрифициране на парка) и предложения за внасяне на нови видове растения. За съжаление, снимки и планове от тези години почти не са запазени. Липсват и дендрологични проекти и посадъчни схеми, поради което за развитието на парка, както и за видовия състав на растителността можем да съдим основно по корес-

Водното огледало

пондгенцията между княза и служителите на парка. Значимо участие в изграждането на комплекса взима и германският архитект **Леерс (Th. Leers)**, който с присъщата си немска педантичност не само прави множество планове и схеми, води редовна кореспонденция с княза, но и организира изграждането и електрифицирането му.

Новото развитие на парка е съпроводено със смяна на името му. По предложение на княгиня Мария Луиза Бурбон-Пармска през 1893 г. резиденцията е преименувана на Евксиноград (от гръцкото име на Черно море – Pontos Euxinos).

Изграждането на парка започва с решаването на редица проблеми, като засолени почви, липса на плодородна пръст, изгарящо слънце и силни ветрове, чести наводнения от река Кестричка бара. Част от съпътстващите трудности са описани в уводния текст на **г-р Иван Буреш** към „Втори принос към пеперудната фауна на парк „Евксиноград“ при Варна“. Освен за проблемите, за които четем и в много от писмата до княза, този текст разкрива и още една интересна подробност за аклиматизираните в парка розмаринови храсти „... Розмариновите клончета, взети от сватбения букет

на Негово Величество Цар Фердинанд и произхождащи от замъка Пианоре в Италия се развиха тука в големи букетни храсти“...

Писмата на г-р Буреш всъщност са едни от най-ценните сведения за създаването на парка. Друг интересен факт намираме в текста, писан по повод изграждането му. Там г-р Буреш разказва за произхода и доставката на първоначално внесените екзотични растения в парка „...Цял параход с палми от *Vigovete Phoenix Canariensis*, *Chamaerops excelsa*, *Chamaerops humilis* и *Brahea dulcis* бяха докарани тук през 1890 г., обаче още същата зима измръзнаха“...И макар първият опит да е неуспешен „... повече от 100 високи палми,

Henri Martinet (1867 – 1936). Завършва националното училище по градинарство (I'ENH) във Версай, през 1889 е чертожник и секретар на проф. Едуард Андре.

Иван Йосифов Буреш (1885-1980) е български зоолог, ентомолог, академик и дългогодишен директор на Института по зоология към БАН.

Стъпалата, имитиращи дънери. Снимка: Калина Йорданова

Железният мост. Снимка: Калина Йорданова

*Ниско осветително тяло.
Снимка: Калина Йорданова*

*Високо осветително тяло.
Снимка: Калина Йорданова*

Слънчевият часовник. Снимка: Калина Йорданова

Френската градина. Снимка: Калина Йорданова

насадени в големи – до 1 – 2 куб. м. сандъци и кази, биват нареждани всяка пролет около двореца и придават на тая част на парка приказен тропически изглед“...

Успоредно с екзотите в парка са засадени и множество растения, отгледани в български разсадници „...модерни паркови дървета, като див кестен *Aesculus hippocastanum*/, разни видове явор *Acer*/, Ясен *Fraxinus*/, Липа *Tilia*/, разни видове борики *Pinus*/, елха *Abies*/, смърч *Picea*/, и др.“

В кореспонденцията от тези години има списък, изпратен на Фердинанд (най-вероятно от Мартине, съдейки по почерка), с над 320 растителни вида, основно декоративни дървета и храсти, както и писмо на Келерер от 1902 г. със списък на предоставени на двореца декоративни растения,

сред които редки водни лилии, орхидеи, декоративни форми на ириси, лалета и нарциси. През есента на 1909 г. по желание на Фердинанд в парка се появяват нови видове дървета и храсти, до тогава почти непознати в България. Част от растенията и днес се срещат само на територията на парк „Евксиноград“, а други са придобили широко разпространение на територията на цялата страна. Като примери за широко разпространени можем да посочим: при храстите: *Forsythia fortunei*, *Amorpha fruticosa*, *Spiraea van houttei*, *Ligustrum vulgare*, *Spartium junceum*, *Deutzia crenata*, *Laburnum anagyroides* и много други, при дърветата: *Tilia argentea*, *Catalpa Bignonioides*, *Cercis siliquastrum* и други. Според редица гендролози и ботаници, паркът „Евксиноград“ е

Fleur-de-lis от *Buxus sempervirens microphila*. Снимка: Калина Йорданова

ползван като аклиматизатор за екзотични растения, които по-късно са били изпращани и в други резиденции.

Дори към днешна дата в парка могат да бъдат видяни интересни иглолистни видове като: *Pinus coulteri*, *Pinus halepensis*, *Pinus Heldreichii*, *Pinus jeffreyi*, *Pinus maritima*, *Pinus ponderosa*, *Pinus pinea*, *Abies pinsapo*, *Abies Cephalonica*, *Abies concolor*, *Abies nobilis*, *Abies nordmanniana*, *Cupressus sempervirens* var. 'pyramidalis', *Cedrus deodara*, *Libocedrus decurrens*, *Larix europaea*, *Sequoia gigantea*.

Сред екзотичните широколистни гървета впечатление правят: *Albizia julibrissin*, *Broussonetia papyrifera*, *Magnolia grandiflora*, *Melia azedarach*, *Parrotia persica*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Maclura aurantiaca*, *Paulownia tomentosa*, *Lagerstroemia indica* и много други.

Освен с интересни, не виждани до тогава видове, паркът се обогатява и с архитектурни елементи, голяма част от които били поръчвани и изработвани в чужбина.

И до днес любопитство буди фронтонът от замък Сен Клу. През Френско-пруската война през 1870 г. замъкът Le château de Saint-Cloud (Франция) е обхванат от пожар и изгаря. Останките са окончателно премахнати през 1891, а фронтонът на античния замък е купен от принцеса Клементина Орлеанска (майка на Фердинанд), и транспортиран до замък „Евксиноград“. Той има не само декоративни качества, а носи и емоционален заряд за династията (в замък Сен Клу се е състояло бракосъчетанието на родителите на Фердинанд).

Композиция с амури до водното огледало. Снимка: Калина Йорданова

Камък с дюза, пръскаща струи вода. Снимка: Калина Йорданова

Фонтан при параклиса. Снимка: Калина Йорданова

Поляна пред северната фасада на двореца. Снимка: Калина Йорданова

Фрагмент от поляна вила Чинар. Снимка: Калина Йорданова

Други важни композиционни елементи, появили се в този период от изграждането на парка, са оранжериите и водното огледало. Сред оранжериите Холандската се отличава с най-високи декоративни качества, тя е съставена от централно масивно тяло, обрмчено с каменна балюстрада. Двете симетрични странични крила с масивна основа и остъклена горна част завършват във формата на полукръг. Най-вероятно металните конструкции са донесени от Холандия и от там е дошло и името на оранжерията.

Като част от композицията на парка, оказваща влияние върху планировката на алеята мрежа и участваща в цялостната композиция на комплекса, се явява и сграда-

та на дворцовата конюшня „Щал“ (думата е с немски произход).

С особена красота и неповторимост впечатлявала парковата мебел – пейки с тенти, изящни осветителни тела, беседки и перголи, мостове. И днес металните им елементи будят възхищение у посетителите с несвойствената за материала, от който са създадени, елегантност. Така в един сравнително кратък период от време, ръководен от много добри специалисти и вдъхновен от любовта на Фердинанд към природата, паркът се развива бурно и става по-зелен и красив от всякога (по думите на **граф дьо Бурболо**).

Дворецът е посрещал множество гости от чужбина и от висшето общество. Де-

Холандската оранжерия. Снимка: Калина Йорданова

ликатеси от Франция, изрисувани сладки, евксиноградско вино и коняк съпровождали тези събития. От овалния розариум, разположен в близост до двореца се разнасял ароматът на благоуханни рози, а хармонични мелодии, излизащи от музикалния павилион, огласяли партерното пространство около него. Разтуха от политическата нестабил-

ност Фердинанд намирал на тъй нареченото „Царско кресло“. Отдалечеността му от двореца и великолепната гледка от това място, карала княза да прекарва часове там, взирайки се в пристанището на Варна.

Разгледан композиционно, паркът е изграден в смесена композиция и условно може да бъде разделен на Френска градина и Английска градина. Парковата част заема 617 дка от общо 950 дка на комплекса.

Френската градина обхваща терена около двореца – пред главната фасада на двореца и около него. Главен композиционен елемент е Дворецът, разположен на най-високата част на терена. Основната ѝ композиционна ос /север – юг/ води началото си от юж-

Граф Робер дьо Бурбулон (Robert de Bourboulon) е френски благородник, личен секретар на Фердинанд Сакс-Кобург-Готски, а по-късно шамбелан, церемониалмайстор и маршал на двора (до 1904 г.).

Поглед към двореца от юг. Снимка: Калина Йорданова

ната фасада и следвайки стръмния терен, достига до най-южната точка на парка – нос „Соганлък“. Горната тераса представлява партер, който се явява продължение на вътрешните помещения на двореца. Подобно на дворцовите паркове в Западна Европа в тази парадна част централно е разположено водното огледало, което е със сложна, характерна за барока форма, изградено от ситнозърнест варовик. В най-южната част на шадравана на постамент са монтирани три скулптурни композиции, изобразяващи бог Нептун в обкръжение на амурчета и две по-малки композиции на амури. (Фигурите били излети от чугун от „FONDERIES DU VAL D’OSNE“ – Париж). В скални късове са мон-

тирани дюзи, разпръскващи струи вода. От двете страни на водната площ в съседните тревни партери симетрично е разположена хералдическата лилия (fleur-de-lis), изградена от чемшири и мозайки от едногодишни цветя. На това ниво погледът по протежение на оста се прекъсва от статуята на Нептун, която от високия си пиедестал се откроява на фона на небето и вечнозелените подрязани чемшири. Така се създава усещане за дълбочина и простор. За да се усили ефектът, втората тераса е проектирана с два пъти по-голяма дължина, а връзката между двете тераси е осъществена от елегантна двураменна рампа, завършваща с осем стъпала и преодоляваща петметро-

Площадката на слънчев часовник днес. Снимка: Дея-Никол Йорданова

вата разлика във височината. Подходите към рампата са подчертани с по два кълбовидно подстригани чемшира. В подпорната стена е възграден донесеният от изгорелия замък Сен Клу фронтон. Втората тераса е разделена от алея на два симетрични партера, тангирани с боскетни 4 метрови чемшири – по 23 от всяка страна на оста. Връзката между тях се осъществява от ниско подстриган, изпълняващ ролята на бордюр чемшир, пред който са разположени цветни лехи. След като преодолее каменното стълбище в края на партера, маркирано отново с четириметрови кълбовидни чемшири, алеята следва предначертаната ос север – юг, рамкирана от два 20 мет-

рови либоцедруса и два 6 метрови тиса, и плавно се спуска до нос Созанлък. От там се разкриват гледки към морския бряг и околността на изток и запад и прекрасна гледка на север към двореца. Петнадесет метра преди носа по предложение на Едуард Андре е била монтирана пергола. За съжаление тя не е запазена до днес. На самия нос е подареният от Британската кралица слънчев часовник в знак на благодарност за спасяването на английски моряци във Варненския залив. Друг основен елемент от френската градина е розариумът, разположен в ос на трапезарията на двореца. Макар и изчезнал за дълъг период от време, днес той е възстановен и ароматът на розите с ностал-

зия напомня за отминалото величие. В тази ос в градинката между двора и кухнята е бил разположен и музикалният павилион, за който информация можем да черпим само по единични архивни фотографии.

Като цяло във френската градина е постигнато забележително единство на пропорциите на сградата и околното пространство, като същевременно чрез използването на вечнозелени боскетни фигури и сезонно зацветяване, и чрез симетрията като главно изразно средство, е постигнато подчертаване на главната композиционна ос и придаване на тържествен характер на тази зона.

Английската градина е разположена източно и западно от френската градина по протежение на морския бряг. Панорамната алея се развива съобразно теренните особености, следвайки релефа, като благодарение на масивите и откритите пространства разкрива в едни случаи невероятни гледки към морската шир, а в други я изолира, подчинявайки всички обемно-пространствени решения на декоративните растителни групи и открити поляни. Повишаването на терена е акцентирано с архитектурни елементи - на нос Созанлък със слънчев часовник, на нос Чатал-таш с тъй наречения каменен престол (или „Царско кресло“). От „Царско кресло“, което не е запазено до днес, се е разкривала гледка към нос Емине и фара на Варненското пристанище. След пресичането на устието на р. Кестричка бара алеята е достигала на долно ниво - плаж до скално оформяне на брега във вид на мигена черупка с множество каменни саксии на нива, аранжирани със сукулентна растителност, дело на градинаря Жан Моризе (Jean Moriset). Те обаче са били унищожени при наводнението през 1951 г. Интересен архитектурен елемент е представлявала и беседката на източния бряг на реката, също не запазена до днес. Връзката между нея и алеята при манастирчето се е осъществявала от тясна пътека с бетонови стъпала, имитация на гънери. Запазена е композиционно, но не и функционално, първостепенната алея,

Арх. Атанас Ковачев е професор по Градоустройство и териториално устройство, доктор на архитектурните науки, чл.-кор. на БАН, чуждестранен член на Руската академия на архитектурата и строителните науки, почетен член на Украинската академия на архитектурата, почетен професор на Московския архитектурен институт.

Ланд. арх. Цветелина Йорданова е проектант в областта на ландшафтната архитектура и градоустройство. През 2017 г. защитава докторска дисертация на тема „Ландшафтно-устройствени, композиционни и дендрологични особености на дворцовите паркове в България (и сравняването им с аналози в Крим)“.

свързваща двореца с някогашния главен вход от към Варна (днес Стопанския портал). Тя пресича с елегантен мост с метални перила горното течение на река Кестричка бара.

Високата художествено-композиционна стойност на парка се дължи на умелото обемно-пространствено изграждане на открити пространства, по чиято периферия са разположени единични или групи от декоративни растения, завършващи художествения облик на парка. Растителните елементи (дървесни групи и единични дървета) са разположени така, че са главен фактор в композицията на откритите пространства. Масивите, вътрешни и периферни, образуват скелета на парка, като го разделят на множество сектори с открити пространства. Характерно за масивите (които са 75,69% от общата площ на парка) е, че са плътни и правещи затворен характера на перспективите. Като вертикални елементи в тях се открояват короните на изголистните видове, надвишаващи с до 5 метра останалите растения в масива. Така със своята форма, колорит и височина, макар и малко в процентно съотношение (7,62% от общата площ на парка), те стават главен композиционен елемент.

Откритите пространства чрез пасажи преминават от едно в друго, създаващи хармонични структури, в които отделни солитери или декоративни растителни групи със своя обем и колорит доминират пространството. Като главни акценти в откритите пространства са използвани пирамидални кипариси или екзотични цъфтящи малки дървета и храсти.

По архивните материали можем да кажем, че до 1946 г. поддръжката на парка е била обезпечена кадрово и технологично, правени са множество научни изследвания и наблюдения. До този момент се осъществява сериозен обмен между специалистите, работещи в парковете с наши и международни научни звена. През 1947 г. царските имоти са одържавени и предоставени на новата власт. В първите години старите служители са запазени, но водена по-скоро

Albizia julibrissin

Broussonetia papyrifera

Lagerstroemia indica'

Paeonia arborea. Снимки: Дея-Никол Йорданова

Нова беседка. Снимка: Дея-Никол Йорданова

от недооценяване на деликатната материя и крехкото равновесие в дворцовите системи, новата власт решава да ги освободи през есента на 1949 г.

Разширение с площ около 150 дка на дворцовия комплекс „Евксиноград“ се осъществява в периода 1950 – 1953 г. по проект на арх. Борис Шангов, който е и автор на сградата на новопостроения хотел „Тунела“ (1948 – 1951), издигнат на мястото на манастира. Разширението е за сметка на бивши лозя, овощни и зеленчукови градини. Тогава се осъществяват и нови корекции на рекичката Кестричко дере, преминаваща през парка и често пъти създаваща проблеми с пълноводните си преливания.

През 1951 г. се създава Управление за безопасност и охрана (УБО), което поема задачата да „...поддържа бившите дворци...“ След

1960 г. съвместно с изграждането на новите сгради при оформянето на пространствата около тях са засадени и нови видове растения, между тях са декоративните форми – *Chamaecyparis obtusa*, *Chamaecyparis lawsoniana* ‘Elwoodii’, *Thuja occidentalis* ‘Danica’, *Thuja occidentalis* ‘Fastigiata’, различни декоративни видове смърчове, ели, саби-на, магнолии и др.

През 1962 г. започва значителна реконструкция на съществуващата растителност и по-специално на масивите. Прореждат се някои групи, оформя се пейзажа. В реконструкцията на парка дейно участие вземат инженер-озеленителите Любен Стойчев, Кольо Колев, Радко Радев, Йордан Кулелиев.

В края на 70-те години на XX век започва нова значима интервенция – „реставрира“ се двореца, изградени са знаковата „Тре-

Поглед към Френската градина от север

та вила” (Сградата с най-представителни функции в комплекса за този период), на мястото на някогашната морска градина е изградена термопомпена станция за нуждите на цялото стопанство, подменена е почти цялата техническа инфраструктура.

Поредната промяна в политическата система след 1989 г. води до драстично намаляване на разходите за поддръжка на растителността. Обучените специалисти постепенно напускат и остават работници, полагащи само елементарни грижи за растенията. Наблюдават се множество насаждения, деформиращи оригиналната обемно-пространствена композиция.

Независимо от трудностите, както и от проблемите от географски и климатичен характер, парк „Евксиноград“ и днес продължава да е едно от най-значимите произ-

ведения на градинско-парковото изкуство не само в България, но и в региона, а като видово разнообразие е най-богатият арборетум на балканския полуостров и един от най-богатите в Европа.

През 2014 г. започна работата по проект за реставрация и консервация на парка, който приключи в края на 2015 г. В рамките на проекта бяха възстановени някои забравени композиционни ядра и обновени други. Бяха реставрирани и възстановени множество архитектурни елементи. Това от една страна буди оптимизъм, но неспазването на проектната документация при подмяната на част от декоративната растителност, както и други не спазени проектни условия са причина да се страхуваме за бъдещето на културното наследство в България. ■